

УДК: 376-056.2/.3-053.5(04):069.5]:[069:37](477-25)"1860/1923"

Шевченко В. М.

**ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ У КОЛЕКЦІЇ
"ЖУРНАЛИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ ТЕМАТИКИ 1834-1923 рр."
ПЕДАГОГІЧНОГО МУЗЕЮ УКРАЇНИ**

У статті проаналізовано журнали педагогічної та історико-культурної тематики в часових межах від 1860 до 1923 року щодо виявлення матеріалів про навчання та виховання дітей з особливими потребами. Встановлено, що в означений період головна увага у вітчизняній та закордонній педагогічній періодиці надавалася питанням навчання та виховання (використовуються терміни того часу) глухонімих, сліпих, сліпоглухонімих, ненормальних, подолання заїкання, а також психологічним особливостям таких дітей. В статті основна увага звертається на дітей з порушеннями слуху та зору. Окрім цього, розглядалися й інші важливі питання та проблеми навчання і виховання дітей з особливими потребами, а також даються практичні поради.

Ключові слова: спеціальна освіта, діти з особливими потребами, сліпі, глухонімі, сліпоглухонімі, стародруки, рідкісні видання.

Постановка проблеми. Вирішення теоретичних і практичних проблем розбудови системи національної освіти – її пріоритетної мети, структури, змісту, наукових та організаційних засад – зумовлює потребу у продукуванні нових ідей. Звернення до історії розвитку вітчизняної та зарубіжної системи спеціальної освіти дає змогу творчо використати позитивні надбання попередників, запобігти помилкам і некритичному застосуванню вітчизняного та іноземного досвіду, прогнозувати наслідки тих чи інших управлінських рішень і напрямів розвитку спеціальної освіти.

До вивчення історії розвитку вітчизняної та зарубіжної системи спеціальної освіти, а також були причетними до цієї справи, була привернута увага багатьох педагогів, психологів, лікарів та вчених, серед них: А. Бахтіаров, М. В. Богданов-Березовський, Є. С. Боришпольський, А. В. Владімірський, М. М. Лаговський, З. Лерх, І. Паплонський, А. Скребіцький, Є. В. Членов та інші.

Складовою наукового об'єкту "Колекція стародруків Педагогічного музею України" (рукописи, стародруки та рідкісні видання 1477–1923 рр.), що становить національне надбання, є колекція "Журнали педагогічної та історико-культурної тематики 1834-1923 рр.". Нами було проаналізовано журнали зазначеної колекції в часових межах від 1860 до 1923 року з метою виявлення матеріалів про навчання та виховання дітей з особливими потребами ("Вестник воспитания", "Журнал Министерства народного просвещения", "Народное образование", "Образование", "Путь просвещения", "Русская школа", "Педагогический сборник", "Педагогический листок (для родителей и воспитателей)").

Встановлено, що в цей період головна увага у педагогічній періодиці надавалася питанням навчання та виховання (використовуються терміни того часу) глухонімих, сліпих, сліпоглухонімих та ненормальних (ідіотів, слабоумних, розумово відсталих) дітей, а також подолання заїкання. Ці питання розглядалися та були актуальними як в Російській імперії та початку становлення Радянської влади, так і за кордоном.

Окрім цього, розглядалися й інші важливі питання та проблеми навчання та виховання дітей з особливими потребами, а саме: мережа і діяльність навчальних закладів для глухонімих, сліпих та ненормальних; підготовка педагогічних кадрів для цієї категорії дітей, в т.ч. серед сліпих; діяльність губернських земств з народної освіти; розумово відсталі та догляд за ними в перші роки життя; причини слабоумства у дітей; методи викладання в Національному інституті для сліпих у Парижі; досвід виховання ненормальних дітей; що зроблено для полегшення життя сліпих; як сліпі читають, пишуть та друкують книги, а також інші питання та проблеми, які потребують свого вирішення. В зазначених матеріалах описується закордонний та російський досвід навчання та виховання глухонімих, сліпих, сліпоглухонімих та ненормальних (ідіотів, слабоумних, розумово відсталих) дітей, даються практичні поради.

Мета статті – аналіз літературних джерел свідчить, що великої уваги в той часовий період надавалося питанням виховання дітей з глибокими порушеннями зору. В даній статті ми розглянемо саме цю категорію.

Результати теоретичного дослідження. У середині XIX століття педагогічна та лікарська спільноти звернули активну увагу на навчання та виховання дітей з глибокими порушеннями зору.

У 1874 році у Відні відбувався захід, який мав назву "Віденський конгрес про виховання сліпих". Участь у ньому брав вітчизняний педагог Іван Паплонський, який того ж року опублікував ґрунтовний матеріал, який складається з п'яти розділів, про нього в "Журнале Міністерства народного просвещения".

У першому розділі автор описує сам Конгрес з виховання сліпих. Зазначає його мету, роль опікунських рад при виховних закладах для сліпих, хто ініціатор ідеї скликання Конгресу та характеризує діяльність доктора Франкля і барона Кенігсвартера у справі навчання "калічних".

У другому розділі автор зазначає причини сліпоти, кількість сліпих в країнах Західної Європи, подає проект статистичних таблиць про кількість глухонімих та сліпих в Росії.

У третьому розділі автор характеризує систему виховання сліпих в умовах побуту після навчання в спеціальному закладі, описує Петербургську, Віденську, Празьку, Дрезденську, Варшавську і Единбургську виховні системи, Американські заклади для сліпих, притулки для маленьких сліпих дітей.

У четвертому розділі І. Паплонський зазначає, у якому обсязі сліпим потрібно викладати науки і музику, яким шрифтом друкувати книги для сліпих, якою системою керуватися при навчанні письму, подає нотну систему для сліпих.

У п'ятому розділі описуються міри покарання в закладах для сліпих, в якому ступені належить задовольняти вимоги різних віросповідань, про шлюби сліпих, про видання журналу, присвяченого виключно питанню сліпих, про складання бібліотеки для сліпих, яким чином припинити бродіння сліпих, що потрібно робити, щоб примирити сліпого з його долею □5, с. 17-56□.

Ці питання у 1899 році також піднімав журнал "Вестник воспитания" у матеріалі "Методи викладання в Національному інституті для сліпих у Парижі". На прикладі цього закладу показано, яким чином різні педагоги та вихователі сліпих зуміли дати їм місце у суспільстві та можливість взяти участь в діяльності людства, а також як вони зуміли замінити відсутність зору іншими відчуттями □3, с. 187-204□.

1903 року журнал "Русская школа" опублікував ґрунтовний матеріал з книги А.Н. Скребіцького "Виховання і освіта сліпих та їх призріння на Заході" з кресленнями в тексті та таблицями.

У книзі зібрані відомості про все, що людиною вигадано для полегшення життя сліпих. Окрім детального опису виховання, освіти та піклування про сліпих на Заході, у кінці книги в вигляді окремих додатків знаходяться матеріали про стан виховання, навчання та піклування про сліпих в Росії. Загалом книга складається з 21 розділу та трьох додатків.

Перший розділ містить фактичні вказівки та наукові пояснення тих фізичних та психічних особливостей, якими сліпі відрізняються від зрячих. 2-12, 15, 20,21 розділи присвячені детальному огляду та оцінці основних завдань навчання та виховання сліпих, а також практичних засобів для здійснення цих завдань. У 13 розділі мова йде про особисту милостиню як перший і простий крок для допомоги сліпим, описуються різні благодійні товариства для опіки над сліпими в різних країнах Західної Європи, вказується на значення гуртожитків та богаділень для сліпих і т.п. У 14 розділі розглядається значення інтернатів для сліпих, місця для їх побудови, кошти на їх утримання та форми звітності і контролю. У 16 розділі наводяться статистичні дані про кількість сліпих у Західній Європі. В 17 розділі перераховуються та оцінюються різні заходи щодо зменшення кількості сліпих серед населення. У 18 розділі вказуються методи збору статистичних даних про сліпих в Росії та заходи, які застосовуються для попередження сліпоти в Росії. У 19 розділі розглядаються громадянські та політичні права сліпих □7, с. 1-11□.

У 1903 році виповнилося 10 років Тверському училищу сліпих. З цього приводу журнал "Русская школа" опублікував короткий нарис, у якому подана коротка характеристика закладу та його діяльність від часу заснування □8, с. 96-97□.

У Петербурзі у 1912 році був надрукований ґрунтовний матеріал А. Бахтіарова "Як сліпі читають, пишуть та друкують книги – для сліпих же". Ознайомитися з ним можна в журналі "Русская школа".

Матеріал складається з 8 розділів:

1. Куточок сліпих в Петербурзі.

Подається опис куточка для сліпих на вулиці Пісочній, на якій проживають переважно сліпі та знаходяться різні заклади Опікунства про сліпих. Коротко подаються статистичні дані про кількість сліпих у Росії та міста, в яких знаходяться навчальні заклади для них. Характеризуються психічні, розумові та трудові здібності сліпих.

2. Училище для сліпих дітей.

Подається детальний опис та характеристика Олександрo-Маріїнського училища для сліпих в Петербурзі.

3. У підготовчому класі.

Подається опис як сліпі діти навчаються навичкам шиття, сортування насіння для їх розрізнення, роблять багато інших вправ переважно для розвитку дотикових відчуттів на кінчиках пальців. Такі заняття тривають протягом року.

4. В. Гаю та Л. Брайль – перші просвітителі сліпих.

Дається коротка характеристика людей, які працювали над тим, щоб полегшити життя сліпих.

5. Як сліпі навчаються читати?

Читач ознайомлюється з азбукою Брайля та методикою навчання сліпих читанню, а також вказуються книги для сліпих, які були надруковані в Петербурзі починаючи від 1882 року.

6. Книги для сліпих.

Дається перелік книг (27 найменувань), нотних видань, творів російських композиторів для сліпих, які були надруковані в Олександро-Маріїнському училищі для сліпих.

7. Як сліпі пишуть?

Зазначається, що сліпі пишуть двома способами: "випукло крапково та плоско лінійно". Дається коротка характеристика цих способів.

8. Як сліпі друкують книги для сліпих же?

Описується друкарня, яка обладнана в Олександро-Маріїнському училищі для сліпих. В ній працюють переважно сліпі та друкують продукцію шрифтом Брайля для всієї Росії. Подається опис способу друкування.

В кінці матеріалу зазначається, що ремесла та церковний спів – головні види заробітку сліпих після закінчення училища, тому цьому їх навчають найбільше □1, с. 135-152□.

На початку ХХ століття в Російській імперії почали готувати педагогів для спеціальних шкіл сліпих із середовища сліпих. Про це свідчить матеріал "Про правила для спеціальних випробувань сліпих на звання вчителя та вчительки початкових училищ", надрукований 1914 року в журналі "Русская школа". Окрім самих правил, у ньому також подані програми випробувань та форма свідоцтва. Правила складаються з 10 пунктів, а програми випробувань з наступних предметів: Закон Божий, церковно-слов'янська мова, російська мова, арифметика, історія, географія, тифлопедагогіка □4, с. VI-IX□.

Про зарубіжний досвід в питанні навчання та виховання сліпих ми можемо ознайомитись з матеріалу З. Лерха "Що зроблено для полегшення участі сліпих", опублікованому у журналі "Вестник воспитания" 1914 року. Матеріал складається з двох великих розділів.

У першому розділі автор розкриває історію виникнення шрифту Брайля та як він став загальноновизнаним у світі (у 1879 році на міжнародному конгресі вчителів для сліпих у Берліні системі Брайля було віддано перевагу перед всіма іншими), описує, як з нею працювати і що позначають комбінації крапок, як ведеться викладання різних предметів у школі за допомогою шрифту Брайля.

З. Лерх характеризує школи для сліпих у Європі (Париж, Лондон, Брауншвейг (Німеччина)), наголошує на професіях, яким вони навчають сліпих, а також, яким професіям навчають в інших закладах для сліпих в Європі, наголошує на користі спільного навчання сліпих зі зрячими.

Автор зазначає статистичні дані про кількість сліпих у країнах Європи, характеризує навчання сліпоглухонімих та описує з'їзди сліпих у Німеччині (Дрезден, Брауншвейг).

У другому розділі З. Лерх характеризує становище, навчання та виховання сліпих в Росії у другій половині XVIII-XIX столітті, діяльність Опікувства про сліпих і його закладів, з'їзди діячів зі сліпоти у 1901 та 1909 роках в Петербурзі та виступи на ньому. Автор зазначає статистичні дані про кількість сліпих, якому ремеслу і в яких закладах можуть навчатися сліпі, про перші спроби навчання сліпоглухонімих (у Росії були зроблені лише перші спроби в цій області, а саме: у 1905 році як виключення, на прохання старшої сестри Є.К. Грачової, в притулок братства в ім'я Цариці Небесної був прийнятий перший сліпоглухонімих – Олексій Федосов) та підготовку фахівців для їх навчання □2, с. 158-189□.

Про "Притулок для слабоумних" в Лозанні (Швейцарія) ми можемо дізнатися з однойменної статті в журналі "Педагогический листок", опублікованій 1916 року. В ній розповідається про притулок для слабоумних сліпих в Лозанні, який існує вже 14,5 років. Дається повна характеристика закладу: описуються його приміщення, вихованці, робота, яку вони виконують. Зазначається, що в ньому також перебувають сліпі глухоніми.

На той час у закладі перебувало 36 осіб: 20 дітей, 16 дорослих, чоловіків і хлопчиків по 11 осіб, жінок – 5, дівчаток – 9. За перебування в притулку вони платили від 1,5 до 3 франків на місяць. Заклад утримувався на кошти держави та громадськості.

На питання – чи варто витрачати стільки праці, енергії та грошей, любові на таку мало результативну справу професор Бове, директор Інституту Ж. Ж. Руссо в Женеві, відповіла: "Если их не убивать, надо же их поставить в такие условия, где бы они себя чувствовали счастливыми. А здесь они несомненно счастливы" □6, с. 46-50□.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, можемо зробити висновок, що в зазначений часовий період питання виховання та навчання дітей з особливими потребами, в т.ч. з глибокими порушеннями зору, постійно піднімалися, розглядалися та обговорювалися в педагогічних колах як в Російській імперії, так і за кордоном, та були тотожними.

Проведений науковий пошук не висчерпує всіх питань означеної проблеми. Перспективи подальшого дослідження пов'язані з поглибленим вивченням питання виховання дітей з глибокими порушеннями зору в означений період.

Таким чином, колекція "Журнали педагогічної та історико-культурної тематики 1834-1923 рр." Педагогічного музею України є цінним джерелом досліджень з історії освіти дітей з особливими потребами.

Використані джерела

1. Бахтиаров А. Как слепые читают, пишут и печатают книги – для слепых же / А. Бахтиаров // Русская школа. – С-Пб.: Тип. М. А. Александрова, 1912. – № 5-6. – С. 135-152.
2. Лерх З. Что сделано для облегчения участи слепых / З. Лерх // Вестник воспитания. – М. : Тип.-лит. Товарищества И.Н. Кушнерова и К., 1914. – № 3. – С. 158-189.
3. Методы преподавания в Национальном институте для слепых в Париже // Вестник воспитания. – М. : Тип.-лит. Товарищества И.Н. Кушнерова и К., 1899. – № 2. – С. 187-204.
4. О правилах для специальных испытаний слепых на звание учителя и учительницы начальных училищ // Русская школа. – С-Пб.: Тип. М.А. Александрова, 1914. – № 2. – С. VI-IX.
5. Паплонский И. Венский конгресс о воспитании слепых / И. Паплонский // Журнал Министерства народного просвещения. – С-Пб.: Тип. В.С. Балашева, 1874. – Ч. CLXXV. – С. 17-56.
6. Приют для слабоумных слепых // Педагогический листок (для родителей и воспитателей). – С-Пб. : Изд. Е. Н. Тихомирова, 1916. –С. 46-50.
7. Скребицкий А. Н. Воспитание и образование слепых и их призрение на Западе. С чертежами в тексте и пятью таблицами / А. Н. Скребицкий // Русская школа. – С-Пб.: Тип. И.Н. Скороходова, 1903. – № 3. –С. 1-11.
8. Тверское училище слепых // Русская школа. – С-Пб.: Тип. И.Н. Скороходова, 1903. – С. 96-97.

Shevchenko V.

SOURCES OF THE HISTORY OF SPECIAL COLLECTIONS PEDAGOGY "JOURNAL OF EDUCATIONAL AND HISTORICAL-CULTURAL THEMED 1834-1923 rr. "PEDAGOGICAL MUSEUM UKRAINE

This paper examines the pedagogical journals, historical and cultural themes in time between 1860 to 1923 to identify materials on training and education of children with special needs. Appeal to the history of domestic and foreign special education enables creative use positive achievements of predecessors, prevent errors and uncritical application of domestic and foreign experience to predict the consequences of various management decisions and directions of special education. Found that in the set period the focus of domestic and foreign periodicals teaching given to training and education (the terms of the time) deaf, blind, deaf-blind, abnormal, overcome stuttering, and psychological features of children. In this article the main attention is paid to children with hearing and vision. Moreover, discussed other important issues and problems of training and education of children with special needs, and provides practical advice.

In these materials is described by international and Russian experience of training and education of the deaf, blind and abnormal children. These issues were considered and were relevant in the aftermath of the Russian Empire and early establishment of Soviet power.

The issue of education and training of children with special needs, including those with visual impairments, is constantly raised, considered and discussed in pedagogical circles as in the Russian Empire, and abroad, and were identical.

Collection "Journals educational and historical and cultural subjects 1834-1923" the pedagogical Museum of Ukraine is a valuable source of research on the history of education of children with special needs.

Key words: *special education, children with disabilities, blind, deaf, deaf-blind, incunabula, rare editions.*

Стаття надійшла до редакції 07.11.2014